

સત્યની શોધમાં
આઈન્સ્ટાઇન અને ટાગોર

ભૂમિકા

વીસમી સદીની અપ્રતિમ પ્રતિભાઓની યાદીમાં આવી શકે તેવાં બે નામ છે: આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈન અને રવીન્દ્રનાથ ટાગોર. એકને વિજ્ઞાનના સુપરસ્ટાર કહી શકાય અને બીજાને સાહિત્યના સુપરસ્ટાર કહી શકાય. બંને પ્રખર વિચારક, વૈશ્વિક માનવતાના હિમાયતી, તત્કાલીન રાજકીય અને સાંસ્કૃતિક પરિસ્થિતિથી વ્યથિત અને માનવજાતિના ભવિષ્ય માટે આશાવાદી. તદ્દુપરાંત બંનેને ઇંફેક્ટિવલી આર્ટિફ્યુલેટ – અસરકારક રીતે વાચાળ – કહી શકાય. સાહિત્યના ક્ષેત્રે અદ્વિતીય સ્થાન ધરાવતા રવીન્દ્રનાથને વિજ્ઞાનમાં રસ, સમજ અને વિશ્વાસ હતાં અને વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં અદ્વિતીય સ્થાન ધરાવતા આઈન્સ્ટાઈન પાસે સ્પષ્ટ, ક્યારેક જલદ પાણ સર્વદા અસરકારક અભિવ્યક્તિ હતી. આવી બહુમુખી પ્રતિભા ધરાવતી બે વ્યક્તિ એકબીજાના સંપર્કમાં આવે અને પોતપોતાના આગવા સ્ત્રોતમાંથી સંપન્ન વિચારોનું આદાનપ્રદાન કરે તે માનવજાતિનું સૌભાગ્ય કહેવાય.

(સ્ટેજ ઉપર સંપૂર્ણ અંધકાર. રવીન્દ્રનાથનું ગીત - મહાવિશ્વે મહાકાશે - વાગે છે અને પડદા ઉપર તેનો ગુજરાતી અનુવાદ દર્શાવાય છે.)

મહાવિશ્વે મહાકાશે મહાકાળમાં હું માનવ શું છું?

એકાકી ભમતો વિસ્મયે..

તમે છો વિશ્વેશ્વર સુરપતિ અસીમ રહસ્યે

નીરવે એકાકી તમારા આલયે.

મહાવિશ્વે મહાકાશે મહાકાળમાં હું માનવ શું છું?

એકાકી ભમતો વિસ્મયે..

(ગીતના અંતે અંધકારમાં જ નીચેના શબ્દો સંભળાય છે.)

૧: ઊઠો, જાગો! આ સમાધાનો, આ શરમજનક સંગઠનો અને તેમની પરોક્ષ ગુલામીમાંથી ચેતનાને મુક્ત કરાવીએ. આપણી ચેતના કોઈનીય ગુલામ નથી. આપણે ચેતનાના ગુલામ છીએ. બીજું કોઈ આપણું માલિક નથી. આપણે તો ચેતનાના મશાલધારક છીએ. તેની રક્ષા કરવાનો અને માર્ગ ભૂલેલાને તેના સુધી પહોંચાડવાનો આપણો ધર્મ છે. રાત્રિના આવેગનાં વમળોમાં ધ્રુવતારક તરફ આંગળી ચીંધવાની આપણી ફરજ છે. ગર્વના આવેગ અને પરસ્પર વિનાશને આપણે તિલાંજલિ આપીશું. આપણે સેવા કરીશું માત્ર સત્યની - એ સત્યની જેને નથી કોઈ સીમા કે કોઈ સરહદ, જેને નથી કોઈ જાતિ કે કોમ વચ્ચે ભેદભાવ કે પૂર્વગ્રહ. અલબત્ત, આપણે માનવતાના હિતની સાથે સંબંધ જાળવી જ રાખીશું. આપણે માનવતા માટે જ કટિબદ્ધ થઈશું, પણ વૈશ્વિક માનવતા માટે. આપણે નથી ઓળખતા કોઈ રાષ્ટ્રને. આપણે ઓળખીએ છીએ જનતાને - વૈશ્વિક જનતાને. જનતા, જે સહન કરે છે, જે સંઘર્ષ કરે છે, જે ઠોકર ખાઈને ઊભી થઈને પોતાના પરસેવા અને રક્તથી લથપથ હોવા છતાં પથરાળ માર્ગે આગળ વધે છે. જનતા, જેમાં સૌ સમાઈ જાય છે, જેમાં

સત્યની શોધમાં આઈન્સ્ટાઇન અને ટાગોર

સૌ સમાન છે, એકબીજાના મિત્રો છે. આ વૈશ્વિક બંધુત્વની ભાવનાનો પરિચય કરાવી અને દિશાહીન તેમ જ અર્થહીન સંઘર્ષોને દફનાવીને આપણે મુક્ત અને બહુવિધ ચેતનાના સંગઠનનું એક શાશ્વત તોરણ બાંધવાનું છે.

(અંતિમ વાક્ય સાથે ધીરો પ્રકાશ - વાક્ય પૂરું થતાં સમગ્ર સ્ટેજ ઉપર સંપૂર્ણ પ્રકાશ. બે પાત્રો સ્ટેજના આગળના ભાગમાં પડદાની બે બાજુએ બેઠા છે અને વાત કરે છે. વાતચીત દરમિયાન ઉચિત સમયે વિવિધ છબિઓ પડદા ઉપર દર્શાવાય છે.)

૨: અદ્ભુત! ચેતના, સત્ય, માનવતા, વૈશ્વિક માનવતા - આવા ઉત્તમ આદર્શોની વાત સાંભળીને આનંદથી મન ભરાઈ આવે છે. પણ એ બધું તમે કોને કહેતા હતા?

૧: આ મારા શબ્દો ન હતા. આ શબ્દો હતા સુપ્રસિદ્ધ ફ્રેંચ ફિલસૂફ રોમાં રોલાંના. તેમણે પહેલા વિશ્વયુદ્ધના અંતે, ૧૯૧૯માં, વિશ્વના બૌદ્ધિકોને એક અપીલ કરી હતી. તેનું શીર્ષક હતું, 'ચેતનાની મુક્તિની ઘોષણા'. અત્યંત જુસ્સાદાર અને સચોટ ભાષામાં યુદ્ધનાં દૂષણોની સામે બંધુત્વની ભાવના સમગ્ર વિશ્વમાં પ્રસરે તે માટેની તેમની અપીલનો આ અંતિમ ભાગ હતો. તેમની વિનંતીને માન આપીને જગતના અનેક બૌદ્ધિકોએ તેની નીચે પોતાની સહી કરીને આ ઘોષણાને પોતાનું અનુમોદન આપ્યું હતું. તેમાંના એક હતા સાપેક્ષતાના સિદ્ધાંતના પ્રસ્થાપક આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈન અને બીજા હતા આપણા બંગાળના કવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર.

૨: તો આજે આપણે પહેલા વિશ્વયુદ્ધ અને રોમાં રોલાં વિશે વાત કરવાના છીએ?

૧: આજથી ૧૦૦ વર્ષ પહેલાં આઈન્સ્ટાઈને શોધેલી જનરલ રિલેટીવીટીની થીયરીને કારણે વિજ્ઞાનના જગતમાં ખળભળાટ મચી ગયો હતો. સદીઓથી જે સિદ્ધાંતોમાં વિશ્વાસ મૂકીને

બ્રહ્માંડનો નકશો સમજવાનો પ્રયાસ થતો આવ્યો હતો તે સિદ્ધાંતો ખોટા પુરવાર થયા હતા.

૨. પણ વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો તે ક્યારેય ખોટા પડે? તે તો સનાતન સત્ય જેવા હોય!

૧: એ પણ એક સમજવા જેવી વાત છે. આજે આપણે માનીએ છીએ કે પૃથ્વી ગોળ છે અને સૂર્યની આજુબાજુ ફરે છે, પણ પહેલાં નહોતા માનતા કે પૃથ્વી સપાટ છે અને સૂર્ય તેની આજુબાજુ ફરે છે? એટલે વિજ્ઞાન માટે પણ એમ કહેવાય કે આજ સુધી મળેલી માહિતી પ્રમાણે આજે એ સિદ્ધાંત સાચો છે. કાલે નવી માહિતી મળે તો તેમાં ફેરફાર થઈ શકે.

૨. એનો અર્થ એમ કે સત્ય પણ સનાતન નથી?

૧: સત્ય તો સનાતન જ છે. આપણી તેની સમજ અધૂરી રહે છે. જેમ જેમ વધુ અનુભવ થતા જાય અને જેમ જેમ વધુ માહિતી મળતી જાય તેમ તેમ આપણે સત્યની વધારે નજીક જતાં જઈએ છીએ પણ હજી ઘણું અંતર કાપવાનું બાકી છે.

૨. મૂળ વાત પર આવો. સો વર્ષ પહેલાં શું થયું હતું તેની માંડીને વાત કરો.

૧: ૧૦૦ વર્ષ પહેલાં આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈને તેમની જનરલ રિલેટિવિટીની થિયરી પ્રસ્તુત કરી હતી, જેની સાબિતી પછીથી ૧૯૨૧માં મળી હતી. તેને કારણે ન્યુટનના ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમોની સર્વોપરિતાનો અસ્વીકાર થયો હતો.

૨. તો આજે આપણે રિલેટિવિટી વિશે વાત કરવાના છીએ?

૧: ના, ભાઈ ના. સાપેક્ષતાની વિભાવના એટલી જટિલ છે કે એક સમયે એમ કહેવાતું હતું કે તેને સમજનાર બે જ વ્યક્તિ છે – એક તેની પ્રસ્તુતિ કરનાર આઈન્સ્ટાઈન અને બીજા તેને સાબિત કરનાર એડિંગ્ટન!